JEZUS
HET VERHAAL VAN EEN LEVEN

SHUSAKU ENDO

Jezus

Het verhaal van een leven

Nederlandse vertaling
Ernst Bergboer

Ingeleid door
Willem Jan Otten

KOK

Op verzoek van de erven Shusaku Endo is *Jezus. Het verhaal van een leven* uit het Engels vertaald.

Oorspronkelijke titel: A Life of Jesus
Copyright © 1973, The Heirs of Shusaku Endo
All rights reserved

© 2018 Uitgeverij Kok
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.kok.nl
Omslagontwerp: b'IJ Barbara
Vormgeving binnenwerk: Gewoon Geertje
ISBN 978 90 435 3021 7
ISBN e-book 978 90 435 3022 4
NUR 320, 700

Alle bijbelcitaten uit De Nieuwe Bijbelvertaling, © Nederlands Bijbelgenootschap 2004, tenzij anders vermeld (HSV – Herziene Statenvertaling, © Stichting HSV 2010) en behoudens aanpassingen door de auteur.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inleiding

door Willem Jan Otten

Shuzaku Endo is geboren in 1923. Hij behoort tot de generatie waarvan de jongens uit naam van de goddelijke Japanse keizer bereid moesten zijn om kamikaze te plegen.

Endo was een ziekelijk kind, met slechte longen (hij heeft letterlijk jaren in ziekenhuizen gesleten), en is deze suïcidale dienstplicht ontlopen, om in plaats daarvan in wapenfabrieken te arbeiden. Uit zijn verhalen kunnen we opmaken dat hij zich er altijd van bewust is gebleven dat anderen zijn lot hebben gedragen. De oorlog overleefd te hebben bezorgde hem een schuldig besef.

Het wemelt in zijn romans en verhalen van mensen – vrouwen en mannen – die zich niet los kunnen scheuren van de gedachte dat zij in de grond een verrader zijn. Niet zozeer van Japan, of van de keizer, maar van de lichting waarin ze geboren waren. De prijs die Endo voor zijn overleven betaalde, is dat hij zich steeds maar dezelfde vraag stelde: zou ik de moed gehad hebben om zoals veel van mijn klasgenoten, mijn broeders welbeschouwd, met open ogen de verschrikkingen en zelfs de dood aan te gaan?

Het antwoord dat hij zijn personages dikwijls laat geven is: neen.

Er is bij mijn weten geen schrijver die met zoveel kennis van zaken schrijft over bange, laffe mensen, en die tegelijkertijd zoveel begrijpt van moed en overgave, als Endo. De roman waarmee hij in het westen is doorgebroken – *Silence* (1969) – draait om de onverdraaglijke pijn die Rodrigo (een jonge priester-missionaris, Jezuïet, in de 17e eeuw) zal moeten verduren als hij (wat hij in feite gezworen heeft) de martelaarsdood wil sterven. Uiteindelijk blijkt dat zijn apostase niet eens zijn Japanse geloofsgenoten zal redden. Welbeschouwd sterven al de zijnen (niet zelden: mensen die hij gedoopt heeft) de dood die hij, door zijn geloof te loochenen, ontloopt.

Stilte is wat je noemt een christelijke roman, wat zeggen wil: de hoofdpersoon heeft, als het verhaal begint, met Jezus iets wat je misschien wel een liefdesaffaire kunt noemen. Als Rodrigo aan Jezus denkt, 'merkte hij dat zijn gevoelens van onrust verstilden, zoals kleine golfjes zachtjes door het zand worden opgenomen'. Hij hangt, met adolescentenvuur, het geloof aan dat Jezus voor de mensheid – en dus ook voor hem, Rodrigo, is gestorven. Hij probeert in navolging te leven, dezelfde weg als zijn geliefde Jezus te gaan, en er tot het uiterste 'te zijn voor' zijn vervolgde Japanse geloofsgenoten, arme, nauwelijks geletterde vissers. In essentie beschrijft de roman Rodrigo's kruisgang. Rodrigo zoekt en vindt hetzelfde lot als Jezus – maar wordt gebroken. Hij redt, op het laatste moment, zijn hachje. Ontloopt zijn kruis.

Dat doet hij door op de koperen beeltenis van Jezus te trappen. De fumi-e. Dat is het enige wat zijn Japanse, boeddhistische inquisiteurs hem vragen: ga, zichtbaar voor iedereen, op het gelaat van die redder van je staan, ten teken dat je je geloof afzweert.

Als Rodrigo – stuiptrekkend van angst voor méér foltering – op de fumi-e zal gaan staan (met het gevoel dat zijn blote voeten beginnen te branden), hoort hij een stem. Het is de fumi-e die spreekt, kalm, zacht: 'Doe het nu maar. Ik ben er om door jullie vertrapt te worden.'

Dit is ongetwijfeld een van de meest mysterieuze scènes van de naoorlogse wereldliteratuur (die ook in de memorabele verfilming door Martin Scorcese z'n uitwerking niet miste).

God, die ook in Endo's Japan uitentreuren dood was verklaard, verrijst in een Japanse roman op het moment dat Hij verraden wordt.

Het zal niemand verbazen dat iemand die een dergelijke raadselscène heeft weten toe te voegen aan de literatuur (een scène die niet meer ongedaan gedacht kan worden: hij behoort voor altijd tot het 'scènisch arsenaal' dat het menselijk, religieus bewustzijn uitmaakt), een Jezusleven heeft geschreven. Het is in 1973 verschenen, in het Westen als 'A life of Jesus', twintig jaar na Endo's eerste verhalen, en na meesterwerken als *Het meisje dat ik verlaten heb* (1964) en *Stilte*. Na het Jezusleven zijn er nog ruim twintig jaar verhalen en romans verschenen, waaronder *Het schandaal* (1986) en *Diepe Rivier* (1996).

Je kunt zeggen dat het kleine boek waarin u nu bent gaan lezen precies in het midden van Endo's oeuvre gesitueerd kan worden. Voor de goede verstaanders van zijn eerste werk moet het geweest zijn als gaf Endo hen met dit boek het slot, waar ze het al gelezene, als een sleutel, in konden steken: het lot van bijvoorbeeld Mitsu (*Het meisje dat ik heb verlaten*) maakt de door Endo opgeroepen werdegang van Jezus tastbaar, 'persoonlijk', menselijk. En voor de lezers van de boeken erna, fungeerde ditzelfde boek juist als sleutel: een personage als de zielsbeschaamde, dwaze heilige Otzu, die stervenden aan de Ganges opraapt, wordt door Endo's interpretatie van Jezus' leven en lot een Christusfiguur. Endo verstaat het geheim van de heiliging van het onaanzienlijke. Als aan de Moeder Teresa-achtige Otzu gevraagd wordt waarom hij daar aan de Ganges doet wat hij doet, zegt hij: 'Omdat er, behalve dit, niets in de wereld is waarin we kunnen geloven.'

Mensen worden bij Endo, terwijl ze zelf beven van angst en schaamte, ikonen van moed; lafaards worden trouwe honden; zielsbeschaamde zwakkelingen blijken in het uur van hun onbeschrijflijkste angst de stem te kunnen horen die hen vergeeft.

Natuurlijk kun je *Jezus. Het verhaal van een leven* ook los lezen, zonder het scheppend proza van Endo te kennen – zijn Jezus verheldert niet alleen de werdegang van zijn (veelal Japanse) romanpersonages, hij verheldert vooral, in de allereerste plaats, een 'Jezus zoals ik hem niet kende', om een boektitel van Yancey te citeren. Het is moeilijk om welke Jezus dan ook te zien schemeren door de sluiers van moderne, demystificerende en vaak vermoeide kerkverlaterstheologieën. Misschien hebben we daar een buitenstaander, uit een ontkerstende cultuur, voor nodig.

Endo heeft zichzelf altijd herinnerd als een weerspannige, tegenstribbelende katholiek, pas op zijn elfde gedoopt, niet lang nadat zijn moeder zich na de vroege dood van haar man had bekeerd. Van de moederfiguur in het verhaal *Moeders* schrijft hij: 'Net zoals ze eens viool had gespeeld op zoek naar de ene juist toon, aanvaardde ze een hard en eenzaam leven op zoek naar de ene ware religie.' Maar Endo zelf begon zijn gedoopte leven beschaamd – met lange tanden, het vuur van zijn moeder geneerde hem, haar vroomheid beklemde hem, katholicisme was een geloof voor *deplorables,* dat hem in de schoolklas en onder vriendjes tot een buitenbeentje maakte, onaantrekkelijk en op een bepaalde manier wezensvreemd aan de Japanse cultuur; de (vaak westerse) priesters uit zijn jeugd beschrijft hij niet zelden als 'hondenkoppen'.

In hetzelfde verhaal, *Moeders*, schrijft hij: 'Ik was niet bij haar toen ze in het halletje in elkaar zakte.' Hij was, ondanks haar ziekelijkheid, een nacht gaan stappen met een vriend – en ze hadden, voor het eerst, porno gekeken. Het verhaal is vóór het Jezusleven geschreven, maar de adembenemende alinea's waarin Endo zijn adolescenten-alter-ego de verlorenheid van zijn moeder laat beseffen, of beter: beleven, roepen de onuitwisbare kruiskreet van Jezus op: 'Waarom hebt U mij verlaten.' En in feite gebeurt er in deze alinea's iets wat ook met de fumi-e-scène uit *Stilte* gebeurt: op het moment van de grootste ontreddering – dat waarop het personage zich onvergeeflijk weet –, beseft hij dat de vrouw daar in het hal-

letje op de grond *van hem gehouden heeft*. Uit de afgrond klinkt de stem van de liefde.

Te laat, maar zij klinkt.

In dit boek zal Endo meermalen zeggen dat Jezus 'de eeuwige metgezel van alle mensen' heeft willen zijn. Later, in *Diepe Rivier*, formuleert iemand het zo: ' Volgens mij leeft er ergens in het hart van de mensen een verlangen naar iemand die je hele leven bij je blijft, iemand die je nooit verraadt, nooit in de steek laat – al is die maar een zieke schurftige hond. Die iemand werd ter wille van de mensheid zo'n rampzalige hond.'

Jezus wordt in dit boek niet opgevoerd als de stichter van een religie, en al helemaal niet als de grondlegger van een leer, ook al noemt ook hij de volgelingen 'leerlingen'. Er wordt ook niet geprobeerd om ons te schetsen wat er van de 'ware Jezus' overblijft als je alles wat er in de evangeliën onbewijsbaar en onfeitelijk is weghaalt. Maar ook in de verrichter van wonderen is Endo niet speciaal geïnteresseerd. Endo concentreert zich paradoxalerwijs op *hoe fundamenteel verkeerd Jezus werd begrepen* door zijn volgelingen. En in feite demonstreert hij hoe onverkort moeilijk het is gebleven om Jezus te begrijpen – schandalig moeilijk, zou je haast zeggen. Een meesterlijk hoofdstuk heet dan ook: 'Jezus, de vruchteloze'. Het vertelt hoe ondoeltreffend Jezus was in zijn poging om zijn ware bedoeling aan het verstand van zijn volgelingen te peuteren. Hoe enthousiaster zij waren, des te groter het misverstand over wat nu eigenlijk de messias is.

Het komt erop neer dat je, als je het boek uit hebt, eens te meer in het duister tast over hoe het mogelijk is dat iemand – een gewone, bange, menselijke sterveling – zoveel onbegrip heeft kunnen verduren, zoveel misverstand uitmondend in loochening en verraad juist van mensen die hem zielsnabij waren – zonder te breken, dat wil zeggen: zonder het geloof in mensen te verliezen. Misschien is Jezus' ongebroken trouw het eigenlijke wonder – fundamenteel onverklaarbaar, en daarom 'goddelijk' te noemen. Want dat is wat de evangelisten, op wier Jezuslevens ook Endo zich heeft te verlaten,

alle vier vertellen: de mensen hebben Jezus laten schieten, maar Jezus, tot en met zijn grondeloze onttakeling en 'Waarom hebt U mij verlaten', niet hen.

En waarom? Omdat mensen, hoezeer ook geneigd tot alle bange lafheid, 'verlangen naar iemand die je hele leven bij je blijft, iemand die je nooit verraadt, nooit in de steek laat – al is die maar een zieke schurftige hond'.

Het is, zoals Endo het beschrijft, een vreemde religie, die in de laatste hoofdstukken van dit boek ontstaat uit de vertwijfeling en het verdriet van de leerlingen. Endo gaat verder dan de evangelische overlevering, en vergroot in feite het schandaal: hij suggereert dat de leerlingen het al voor de laatste dagen voor het proces en de veroordeling op grond van vooral godslastering op een akkoordje hebben gegooid met de machthebbers – het komt erop neer dat ze, puur uit angst, Jezus tot zondebok hebben gemaakt om hun eigen hachje te redden. Met de finale van dit boek roept Endo op hoe hartverscheurend en ontredderend het voor de leerlingen moet zijn geweest om zich te realiseren dat de man die als het ware in hun plaats stierf *heeft geweten wat hij deed*. 'Van geen held kan worden verwacht dat hij iemand vergeeft die hem verraden heeft' – de leerlingen sidderen, als Jezus' lijk eenmaal onherroepelijk in het graf is gelegd, van het berouw, dat zich uit in een horzelige angst voor het oordeel dat de gestorvene vanuit de dood over hen zou kunnen vellen – het is alsof ze hun moeder aan de marteldood hebben prijsgegeven. (Endo's God is onmiskenbaar en 'onjapans' feminien.) Ze hadden iemand uitgeleverd die hen nooit, geen dag, geen uur, in de steek had gelaten, iemand wiens enige euvele, ongerijmde verlangen geweest was om 'de eeuwige metgezel van alle mensen' te worden. Deze pagina's zijn typisch het werk van een romanschrijver, van een schrijver die van zijn personages de harten leest alsof het zijn eigen is, van een bijna Shakespeareaanse tragedieschrijver (Endo denkt altijd scènisch) die uit eigen ervaring put als hij een geliefde gestorvene door de rouwende nabestaanden laat spoken. 'Deze psychologie', merkt

hij fijntjes op, 'kan zelfs een solitaire romanschrijver uit het Verre Oosten navoelen.'

Dat Jezus 'eeuwig metgezel' is geworden, voor tallozen, alle eeuwen, voor verloren zielen, verlatenen, deplorabelen, voor hondsverdrietigen, is geen kwestie van abstracte meditatie. 'Het was een tastbaar en heel concreet besef. Jezus was niet dood. Meer: het was alsof hij nog altijd met hen sprak.'

Met zijn Jezusleven neemt Endo, anders dan zoveel theologische tijdgenoten, geen afstand van de dogma's zoals geformuleerd in het katholieke Credo. Zelfs het zo door en door betwijfelde leerstuk van de Verrijzenis wordt leven ingeblazen, dat wil zeggen: opnieuw ervaarbaar gemaakt, als iets dat niet zozeer om een verklaring schreeuwt, als wel: het bestaan zelf verklaart – als een mysterie, dus. Een tweesnijdende genade: troostrijk en verontrustend. En zelfs het in de twintigste eeuw zo aangevochten dogma van het offer – van de 'zonden der wereld die door Christus worden weggedragen' – komt in dit boek in nieuw (of moet ik zeggen: in zijn oorspronkelijk) licht te staan.

Het is geen grootspraak als Endo ten slotte zegt: 'Dat is de strekking van het leven van Jezus. De hele strekking. Klip en klaar, als een enkel op helderwit papier gekwast Chinees leesteken. Zo klaar en simpel dat niemand er iets van begreep en dat niemand er aan kon tippen.'

Inhoud

1. Afscheid van Nazaret 15
2. In de omgeving van de Dode Zee 28
3. Een moeitevol begin 41
4. Voorjaar in Galilea 55
5. Infiltranten 71
6. De mensenzoon kan zijn hoofd nergens te ruste leggen 88
7. Jezus, de vruchteloze 99
8. Judas, man van smarten 111
9. Jeruzalem, Jeruzalem! 126
10. Een arrestatie in de nacht 139
11. Mannen in de rechterstoel 158
12. Vader, in uw handen leg ik mijn geest 175
13. De vraag 190

1. Afscheid van Nazaret

Wij hebben zijn gezicht nooit gezien, zijn stem nooit gehoord.

Wij weten niet hoe hij eruitzag – de man die Jezus heette, van wie ik spreken wil – niet echt. Onze verbeelding heeft talloze voorstellingen van hem opgeleverd, naar de conventie met tot op de schouders vallend haar, een strak in model geschoren baard en een rank gelaat met scherpe jukbeenderen. Eeuw na eeuw hebben kunstenaars deze blauwdruk gevolgd in hun portretten van Jezus, is dit het model geweest op basis waarvan zij zijn trekken verder hebben gemodelleerd naar de standaarden van reinheid en zedigheid van hun tijd.

Maar in de eerste dagen van de geschiedenis van de kerk is de verschijning van Jezus nooit op die manier weergegeven. De eerste christenen waren erg terughoudend in het maken van een voorstelling van heiligen. Het was voor de kunstenaars en ambachtslieden van die tijd dan ook geen doel op zich om een getrouwe weergave van het gezicht van Jezus te maken; als zij 'de Heer' wilden afbeelden, bedienden zij zich van symbolen: een vis of een lam, een korenschoof of een druiventros. In de era waarin de christelijke geloofsbeleving zich afspeelde in de catacomben, zien we Jezus afgebeeld als een naar Griekse mode geklede jongeman met het